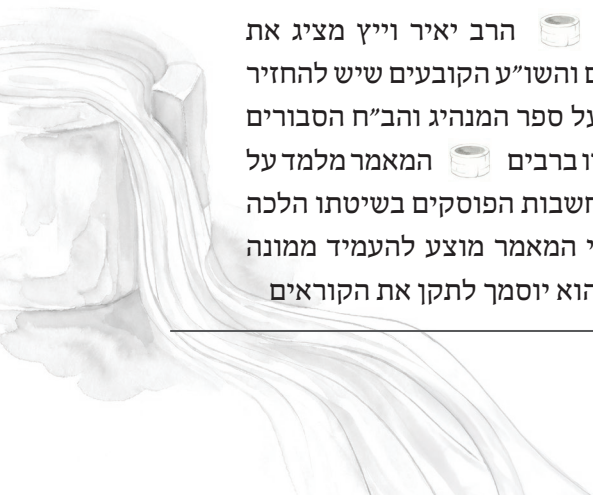

הרב יאיר וייץ מתי מתקנים טעות בקריאת התורה

- רקע לשאלת תיקונים בעת קריאת התורה
- שני דברים מוסכמים
- שתי שיטות ראשונים
- שיטת הרמב"ם - על כל טעות מחזירים את הקורא
- מקור שיטת הרמב"ם
- שיטת המנהיג - אין להחזיר את הטועה בקריאתו משום הלבנת פנים
- באלו סוגי טעות עסק המנהיג?
- הגרסאות במדרש שיר השירים רבה
- תרומת הדשן - בשעת הדחק קוראים בתורה גם כשהיו טעויות
- סיכום ביניים
- שלוש שיטות בהסברת דברי הטור
- הכרעת האחרונים
- המחמירים כרמב"ם
- סיעת המקלים כמנהיג
- הסוברים שמחזירים רק על שינוי משמנה משמעות
- מחמירים שהתחשבו בשעת הדחק בדעת המנהיג
- קריאה כשהיו טעויות של שינוי משמעות
- קריאה חוזרת לאחר שסיימו לקרוא וגילו שטעו
- פירוש "גוערים בו"
- גוערים לאחר הקריאה ובצנעה
- גוערים במהלך הקריאה
- סיכום
- מסקנות מעשיות לגבי נער בר מצווה, והצעה להעמדת ממונה לקריאה

האם וכיצד יש לתקן את הקורא בתורה שטעה? מה עושים כאשר הקורא שטעה הוא נער בר מצווה? הרב יאיר וייץ מציג את מחלוקת הפוסקים בנושא זה: הרמב"ם והשו"ע הקובעים שיש להחזיר את הקורא על כל טעות, ולעומתם בעל ספר המנהיג והב"ח הסוברים שהחזרת הקורא עשויה להלבין את פניו ברבים. המאמר מלמד על המשקל הנכון של דברי המנהיג, והתחשבות הפוסקים בשיטתו הלכה למעשה במקרים שונים. בשולי המאמר מוצע להעמיד ממונה דקדקן ובעל שיקול דעת, אשר רק הוא יוסמך לתקן את הקוראים.

הרב יאיר וייץ

מתי מתקנים טעות בקריאת התורה

רקע לשאלת תיקונים בעת קריאת התורה

מעשים שבכל שבת שהקוראים בתורה, ובכללם ותיקים ומיומנים, טועים במהלך הקריאה. במקרה כזה, פעמים רבות הקהל מתקן את הקורא בתורה במקלה, דבר שעלול לגרום לו מבוכה ואף עלבון. ניתן אף לומר שתחושת אי הנעימות והמבוכה גם מזמינה טעויות נוספות, בשל הסחת הדעת מצד הקורא. ולעיתים מחמת "התנפלות" הקהל על הקורא, הוא מתקשה להבין מה היתה הטעות, וחוזר על הפסוק שנית תוך שימור הטעות, ושוב הקהל מתקנו, וכדי ביזיון וקצף.¹

על אחת כמה וכמה הדברים אמורים ביחס לנער בר מצווה. מחד, הנער נעדר ניסיון בקריאה בתורה בציבור, ומאידך הוא נרגש במיוחד מהמעמד, ועלול להימצא במתח ולחץ שגם הם זרז ומצע לטעויות בקריאה. ככל שיעירו לו יותר כך ביטחונו העצמי ייסדק, מה שעלול גם כן להוביל לטעות הבאה שתסדוק עוד יותר את ביטחונו העצמי, וחוזר חלילה.

כמו כן, בניגוד לאדם שקורא בתורה בקביעות ולרוב בעל כישורים מתאימים, נער בר מצווה קורא בתורה לאו דווקא בשל כישוריו, אלא מחמת מנהג המקום או בשל לחצים חברתיים. חוויה שלילית של קריאת התורה עלולה להיצרב לשנים בתודעתו ולעיתים אף להשפיע לרעה על חיבורו אל הקודש בכלל, ואל בית הכנסת בפרט. לאור זאת, עלינו לברר את יסודות דין טעות בקריאת התורה, ולבחון האם ומתי נדרשת התערבות של הציבור בתיקון שגיאותיו של הקורא בתורה.

כמה מאמרים ובירורים תורניים נכתבו בנושא זה בשנים האחרונות, שכלל עימתו בין החובה לקרוא בדקדקנות, ובין כבוד הבריות וחומרת הלבנת פנים

1. וכן כתב הרב חיים דוד הלוי: "ועתה נוהגים לצער את השליח צבור ולהחזירו על כל דקדוק קטן, אף שאין הענין משתנה, ולא טוב עושים. ולכן נעתיק סברת החולקים (אף שאין הלכה כמותם) כדי ללמוד מהם חומרת הענין". והוסיף ש"הנסייון מוכיח שכאשר מחזירין את הקורא, גורמים לו בלבול מחשבה, ומוסיף לטעות גם אחר כך מתוך בלבול" (מקור חיים ג, קכה, ט). וכפי שניסח זאת הרב שם טוב גאגין: "הניסיון מוכיח שאם נגער בו על שגיאה אחת, מרוב הבושה והלבנת פנים – גורם לו לטעות טעויות אחרות מאין ספורות, ואין בכוחו לשלוט על רוחו להתמיד בקריאתו כראוי". ועוד סיפר שהיה קורא אחד שהיה טועה לקרוא "הוא" במקום "היא", בשל הקרי והכתיב, והיו גוערים בו תמיד, "עד שפעם אחת לא היה יכול לסבול על עלבונו, הלך והמיר דתו, רח"ל" (כתר שם טוב א-ב, הוצאת מכון ג"ק תשנ"ח, עמ' רפז).

ברבים.² עם זאת, במאמר זה אבקש להבהיר באופן רחב יותר את משקל חובת הדיוק בקריאה בתורה. מתוך כך, ממילא, תתברר גם מידת הנחיצות לתקן את הקורא במצבים השונים.

שני דברים מוסכמים

בטרם נצלול לעומק הסוגיה, חשוב להבהיר שני דברים שאין עליהם עוררין. א. לכתחילה צריך לדאוג לכך שבעל הקורא ישקיע ויכין היטב את קריאתו. וכפי שכתב מהר"ם מינץ ב"הלכות קריאה בתורה": "החזן צריך ללמוד הסדרה שתהא שגורה בפיו כל דקדוקים במתגין, מלעיל ומלרע, ימין ושמאל, ושאר כל ענין הקריאה" (שו"ת מהר"ם מינץ, סי' פא). ודבריו הובאו להלכה בדברי האחרונים (אליה רבה קמב, א: משנה ברורה קמב, ו).

ב. גם מי שהכין את הקריאה עשוי לטעות בה, ולכן צריך להתאים אופן קריאתו כך שיקרא בדייקנות, ויבטא היטב את ההברות, המילים והטעמים. גם עקרון זה כתב מהר"ם מינץ שם: "ויקרא במתון מאד כל מלה ומלה, ולא במהירות כלל. וכן יזהר שיקרא במתון, ואל יבליע שום אות או תיבה, או אפילו דקדוק אחד". וכפי שניסח זאת רבי דוד משרקי, בעל שתילי זיתים: "הלא ידעת, גם שמעת, מפי סופרים ומפי ספרים, להקת חכמי ישראל מקובלים ומדקדקים ופוסקים, כמה גודל החיוב לדקדק בקריאתו בכל ענין, וכמה חרי האף הגדול על הבלענים, וגודל השכר לנזהרים בשמרים עקב רב" (שו"ת רביד הזהב, סי' מא).

נידוננו הוא, אפוא, מה הדין במקרה שהקורא בתורה, מסיבה מסוימת, שגה בקריאתו על אף שהכין את הקריאה, דבר המצוי כאמור בקרב נערי בר מצווה מחמת ההתרגשות והלחץ, או כאשר מחמת רשלנות או אונס לא הכין אותה ובא לידי טעות.

שתי שיטות ראשונים

בסוגיה זו ישנן שתי שיטות ראשונים מרכזיות. הרמב"ם, ובעקבותיו שורת ראשונים וכן השולחן ערוך, פסק שקורא שטעה ולא דקדק בקריאתו – מחזירים אותו עד שיקרא כראוי. ומנגד, בספר המנהיג, ועמו שורת ראשונים, פסק שהקהל יוצא גם כאשר הטעות בקריאה שינתה את משמעות המילה. המהרי"ל ותרומת הדשן הורו

2. לדוגמה, חיבוריהם של הרב עמיחי כינרתי, 'דין החזרה וגערה בקורא בתורה שטעה', הכי איתמר ו, ישיבת איתמר תשע"ב, עמ' 81-90; הרב יונתן רזיאל, 'תיקון בעל קורא שטעה', תחומין לה, תשע"ה, עמ' 463-470; הרב אפרים בצלאל הלבני, 'תיקון בעל קורא שטעה (תגובה)', שם לו, תשע"ו, עמ' 311-309; הרב אורי ליפשיץ, שיחה על השאלה, מגיד תשפ"ד, עמ' 12-21; הרב מרדכי קוט, מים רבים: בירור הלכה בענין טעות המעכבת בקריאת התורה, אלול תשפ"ה; ועוד.

לסמוך על המנהיג בשעת הדחק, ולצד זאת העיד תרזה"ד שרבותיו ו"שאר גדולים" לא היו מחזירים את הקוראים בתורה שטעו, אלא גוערים בהם קצת.³

שיטת הרמב"ם – על כל טעות מחזירים את הקורא

הרמב"ם בהלכות תפילה (יב, ו), בתוך דיני קריאה בתורה, פסק שאם "קרא וטעה, אפילו בדקדוק אות אחת – מחזירין אותו, עד שיקראנה בדקדוק". כלומר תקנת הקריאה בתורה מחייבת קריאה נאמנה באופן מוחלט לפסוקים ולמסורת הקריאה. כל סטייה מכך דורשת תיקון, ולכן "מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק". את דברי הרמב"ם הביאו להלכה האור זרוע (חלק ב' ס' מד), ספר הפרדס לרבי אשר ממונתשון (שער תשיעי, פרק ב' ס' ה), מגדל עז (על הרמב"ם שם, ד"ה קרא וטעה), והרשב"ש (שו"ת הרשב"ש, ס' תכח). גם מהר"ם מיןץ הביא את דברי הרמב"ם, וסיים: "לכן יזהר החזן מאד" (שו"ת מהר"ם מיןץ, ס' פא). גם רבי דוד מאישיטילא (המכונה גם רבי דוד הכוכבי), אף שלא הזכיר את הרמב"ם בדבריו, פסק אותם להלכה (ספר הבתים, שערי קריאת התורה, שער שני ס' יח).

וכך לכאורה עולה מדברי הרא"ש שכתב לגבי קריאת התורה "מה שנהגו האידנא ששליח צבור קורא" – ולא העולה עצמו כפי שהיה נהוג מאז ומעולם – "לפי שאין הכל בקיאים בטעמי הקריאה, ואין צבור יוצאין בקריאתו, והוא בעיניו כידוע. ואם לא יקראוהו בתורה אתי לאינצוי [=יבואו למריבה] עם ש"ץ. לכן התקינו שיקרא שליח צבור שהוא בקי בקריאה" (פסקי הרא"ש על מסכת מגילה ג, א). משמע ש"אין צבור יוצאין בקריאתו" של מי שאינו בקי ב"טעמי הקריאה". את דברי הרא"ש הביא רבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב ב, תחילת חלק ג).⁴

בספר הכלבו (ס' כ) ציטט את לשון הרמב"ם, אך כתב שזה דווקא לגבי "הקורא שברך", אבל "על החזן אין לחוש אם לא קרא בדקדוק". כלומר, חובת הקריאה בדקדוק שייכת רק ביחס לעולה לתורה, אבל אם הקורא הציבורי טעה אין מחזירים אותו.⁵

3. בדברי תנאים ובתלמוד הבבלי אין התייחסות מפורשת לדין טעות בקריאת התורה. לעומת זאת בתלמוד הירושלמי ישנן מספר התייחסויות, חלקן מפורשות יותר וחלקן פחות. נלמד אותן דרך שיטות הראשונים.

4. אולם עיינו להלן בפרק "שלוש שיטות בהסברת דברי התורה".

5. עיינו להלן בדברי הב"י בסמוך, שהקשה על דבריו והציע שהכלבו עוסק בטעות שאינה משנה את המשמעות. ובהסברו פסק מהריק"ש, שהדין של "מחזירין אותו" המובא בשו"ע הוא לגבי העולה לתורה, אבל אם היה קורא שליח ציבור – אין מחזירין אותו אלא על טעות שמשנה משמעות הענין. והוסיף על פי דברי תרומת הדשן (שיבואו להלן) ש"יש גוערים לבד כשטעה בטעמים או בניקוד" (ערך לחם, או"ח ס' קמב ס"א). גם השל"ה הביא את דברי הכלבו והעמדת הב"י בדבריו (מסכת שבת, נר מצוה יח).

מקור שיטת הרמב"ם

ארבעה מקורות הציע הכסף משנה לדברי הרמב"ם בהלכה זו:

- א. בשם "הגהות בשם הרמ"ך", רבינו משה הכהן מלוניל, הביא הכס"מ שמקור הדברים מירושלמי במסכת מגילה (ד, א) על טעויות בתרגום התורה: "והתרגום מעכב? אמר ר' יוסה: מן מה דאנן חמין רבנן נפקין לתעניתא וקראיי ולא מתרגמין [=מכך שאנו רואים חכמים יוצאים לרחובה של עיר בתענית וקוראים ולא מתרגמים], הדא אמרה, שאין התרגום מעכב. אמר ר' יונה: אף על גב דאת אמר אין התרגום מעכב, טעה – מחזירין אותו".⁶ אם כן, למדנו שאין תרגום הקריאה בתורה מעכב, אבל אם תרגם וטעה בו – מחזירים אותו, "וכל שכן לדקדוק" בקריאת התורה עצמה.
- ב. בשם רבנו מנחם, מחכמי פרובאנס, הביא שמקור הדברים בבבלי בסנהדרין (צט, א) על קדושת התורה: "כל האומר: כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק אחד – הרי זה בכלל 'כי דבר ה' בזה' (במדבר טו, לא)". ולמד מכך רבנו מנחם ש"כיון שבדקדוק אחד יש לו שורש גדול", אזי "צריך שלא יניח הנד ולא יניד הנח, ולא ירפה החזק ולא יחזיק הרפה".
- ג. בהצעה ראשונה משלו ציין הכס"מ למקור מירושלמי במגילה (ב, ב) על טעויות בקריאת מגילת אסתר: "תני: אין מדקדקין בטעיותיה. ר' יצחק בר אבא בר מחסיה ורב חננאל הוון יתיבין קומי רב, חד אמר 'יהודים' וחד אמר 'יהודיים', ולא חזר חד מיניהון". ודייק הכס"מ קל וחומר: "משמע דבספר תורה מדקדקין".
- ד. בהצעה שנייה משלו ציין הכס"מ למקור מירושלמי במגילה (ד, ה) על טעויות בקריאת התורה: "ר' שמעון שרה, ר' חנינא בא אנדריי בשם ר' זכיי דכבול: טעה בין תיבה לתיבה – מחזירין אותו. אמר ר' ירמיה לרב זעורה: ועבדין כן [=האמנם כך עושים]? אמר ליה: ואדיין את לזו [=ועדיין אתה מפקפק בכך]? אפילו טעה בין 'אם' ל'ואם' – מחזירין אותו".⁷ משמע שיש לדקדק "אפילו בדקדוק אות אחת", ואם לא דקדק מחזירים אותו.

6. ראו אצל הרב ד"ר משה פינצ'וק, 'תלמוד ירושלמי מסכת מגילה – פרק ד הלכה א: מהדורה ופירוש מקיף', אוניברסיטת בר אילן תשס"ח, עמ' 55-56, 66.

7. על פי גרסת הרב ד"ר משה פינצ'וק, 'תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק ד: מהדורה ופירוש מקיף', אוניברסיטת בר אילן תשע"ב, עמ' 124-127.

שיטת המנהיג – אין להחזיר את הטועה בקריאתו משום הלבנת פנים

בניגוד לשיטת הרמב"ם ודעימיה, כתב ראב"ן הירחי בספר המנהיג שאין להחזיר את הקורא בתורה ששגה, ושיש בכך אף הלבנת פנים ברבים. דברי המנהיג הם מעמודי התווך של הסוגיה, נידונו רבות בדברי הפוסקים, ועל כן נביאם במלואם (ספר המנהיג, הלכות שבת, מוסד הרב קוק תשנ"ד, עמ' קס-קסא):

אם טעה הקורא בתורה, או החזן המקרא אותו – טוב לו שלא להגיה לו על שגותיו, מלהלבין את פניו ברבים. כי אף על פי שטעה – יצא ידי קריאה, דאמרינן במדרש (שיר השירים רבה ב): "מנין שאם קרא לאהרן 'הָרֶן' ולאברהם 'אברם' שיצא ידי חובתו? שנאמר: 'ודגלו עלי אהבה' (שיר השירים ב, ד)". פירוש [= "ודגלו"] – ושקר שלו. במשלי (טז, י) "קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו" – [= ובתרגום על אתר:] בדינא לא לידגול פומיה. תלמידי חכמים המדגילין זה לזה בהלכה (שבת סג, א), וכן פרש רבנו יעקב מ"כ [= רבינו תם מנוחתו כבוד] פרק אין מעמידין בעבודה זרה (כב, ב, תוספות ד"ה רגלא): דיגלא בחבריה ידע [= שקרן בחבירו מכיר], ואלו הן ראיותיו. אך אם טעו ביתרון אות אחת או בחסרון, או שקרא לדל"ת רי"ש או לרי"ש דל"ת, בדבר שהוא כלפי מעלה, שהוא כמחריב את העולם – 'אין עצה ואין תבונה לנגד יי' (משלי כא, ל), ויש עלינו להגיה לו בקול רם עד שיחזור בו לקרות כהוגן וכדת.

באלו סוגי טעות עסק המנהיג?

יש אחרונים שהבינו את דברי המנהיג שהתייחס רק לטעויות שאינן משנות את משמעות המילה,⁸ אך מדברי ספר המנהיג מבואר בהדיא שעסק בכל סוגי טעויות הקריאה, גם כאלו שמשנות את משמעות המילה. ראשית, מכך שכתב את דבריו בסתמיות, ולא חילק בין טעות לטעות, מבואר שכל טעות שטעה בה הקורא אינה מעכבת את הקריאה, וממילא אין לתקנו עליה כדי שלא להלבין את פניו. שנית, אחת הדוגמאות שציטט בשם המדרש היא הקורא לאברהם "אברם". שינוי כזה לכאורה

8. האליה רבה (קמב, ב) כתב שהדוגמה שמביא ספר המנהיג לטעות שלא מחזירים עליה היא כזו שלא משנה משמעות: "הנה בתשובת בית יעקב סי' ע"ו תמה על רמ"א, שהוציא עיקר חילוק זה דהענין משתנה מפסקי מהרא"י [=תרומת הדשן] סי' קפ"א, ושם מבואר דאפילו משתנה ענין אין מחזירין, שהרי כתב: הקורא לאהרן 'הָרֶן', יצא 'יוצא'. ע"כ. ולא קשיא מידי, שהרי הב"י בשם מהרי"ן חביב כתב דאהרן- 'הָרֶן' לא הוי שינוי בענין. על כרחנו לומר דרמ"א לא הוציא חילוק זה אלא מב"י שכתב להדיא כן". ומשמע מדברי הא"ר שכן סובר גם ספר המנהיג עצמו, שעליו מתבסס תרו"ד בדבריו. גם משו"ת דברי מלכאל ומשפטי עוזיאל (המובאים להלן) עולה שכן הבינו את דברי ספר המנהיג.

משנה את משמעות המילה, שהרי ה' בעצמו שינה את שמו של אברם ל"אברהם" כי "אב המון גוים נתתיך" (בראשית יז, ה), וזו משמעות שאינה כלולה בשם אברם. בנוסף, מסוף דברי ספר המנהיג מוכח שעסק גם בטעות המשנה את המשמעות. שכן כתב שאם "קרא לדל"ת רי"ש או לרי"ש דל"ת, בדבר שהוא כלפי מעלה, שהוא כמחריב את העולם" – או אז מחזירים את הקורא, כי "אין עצה ואין תבונה לנגד ה'". ללא ספק כוונתו לרמוז למדרש: "שמע ישראל ה' א-לוהינו ה' אחד, אם אתה עושה דל"ת רי"ש – מחריב אתה את העולם" (משנת רבי אליעזר, פרשה יב).⁹ כלומר אם יקרא "ה' אחר" במקום "ה' אחד", הריהו כמחריב את העולם. הרי שדווקא על שינוי משמעות שיש בו חירוף כלפי מעלה הורה המנהיג להחזיר, אך על שינוי משמעות שאין בו חירוף – לא.

וכן הבינו רוב האחרונים, גם בלי שראו את סיפת דברי המנהיג, שדעתו היא שאין להחזיר את הקורא על שגגותיו גם אם משמעות המילה השתנתה. כ"כ הב"ח, אליה רבה, בית יעקב, פמ"ג, מטה יהודה, מגן גיבורים, חיי אדם,¹⁰ מקראי קדש ועוד. דברי כולם מובאים להלן, איש במקומו.

נמצא שלשיטת המנהיג, תקנת קריאת התורה אינה כוללת חובה מעכבת לקרוא באופן מדויק ומדוקדק, אלא העיקר שהקורא קרא מתוך ספר התורה, תוך השתדלות לקרוא באופן הנאמן לכתוב, ואם טעה – "אף על פי שטעה – יצא ידי קריאה" ו"דילוגו עלי אהבה". וכיוון שכך, אין להעיר לו על שגגותיו, כדי שלא להלבין את פניו.

הגרסאות במדרש שיר השירים רבה

דברי המנהיג מבוססים על שיר השירים רבה (פרשה ב), וזו גרסתו שעומדת בפנינו: "אמר ר' יששכר: תינוק שקורא למשה – משה, לאהרן – אהרן, לעפרן – עפרן, אמר הקדוש ברוך הוא: וליגלוגו עלי אהבה". ביאר רבי יששכר בער כ"ץ, תלמיד הרמ"ק, בפירושו מתנות כהונה על אתר, שהכוונה שלמשה הוא קורא משה ככתיבתו, וכן אהרן, עפרן, כי ספריהם לא היו מנוקדים, "ולגלוגו – דבורו המגומגם". וזכר לדבר: "רבו של יואב שלימדו "תמחה את זָכָר עמלק" (בבא בתרא כא, א).¹¹

9. מדרש זה הובא בספר המנהיג, הלכות תפילין, מהדורת מוסד הרב קוק תשנ"ד, עמ' תריא-תריב.
10. שכתב בחלק א כלל לא סע' לא, שאם קרא לאהרן 'הָרֶן' זהו שינוי משמעות (וכתב שלכתחילה מחזירים אותו, ואם כבר בירך אין מחזירים אותו).

11. יצוין שרבי שמואל יפה אשכנזי (נולד בשנת ה'רפ"ה [1525]), בספר יפה קול על מדרש שהש"ר שם (ד"ה וכן לרבי אחא), התייחס לפער בין גרסת המדרש שלפנינו שמוזכרת למעלה (אהרן – אהרן), ובין הגרסה שהופיעה לפני ספר המנהיג, בעלי התוספות וראשונים נוספים (אהרן – הָרֶן), וכך כתב: "וכתבו התוס'... דבמדרש נמי משמע 'ודגלו' לשון מעילתו, דקאמר: מנין לקורא בתורה שקרא לאהרן 'הָרֶן' יצא? – פירוש: אע"פ שלא קרא

אמנם, כאמור גרסת המנהיג שונה: "מנין שאם קרא לאהרן 'הָרֶן' ולאברהם 'אברם' שיצא ידי חובתו? שנאמר: 'ודגלו עלי אהבה' (שיר השירים ב, ד)". לא מדובר על תינוק הקורא בתורה, אלא ככלל – על מי שקרא בתורה כדי לצאת ידי חובתו, ומבואר שגם אם טעה יצא ידי חובה.

בתוספות (עבודה זרה כב, ב, ד"ה רגלא) הובא המדרש בגרסה דומה, ורבנו תם (הנזכר לעיל בספר המנהיג בשם "רבנו יעקב מ"כ") הסבירו אף הוא לעניין יציאה ידי חובה בקריאת התורה:

שני תלמידי חכמים המדגילין זה לזה בהלכה הקדוש ברוך הוא אוהבן, שנאמר "ודגלו עלי אהבה", ומפרש רבינו תם: המכחישין זה לזה ואינם עומדים על העיקר,¹² אפילו הכי הקדוש ברוך הוא אוהבן... ובמדרש נמי משמע: "ודגלו" לשון מעילתו, דקאמר: "מנין לקורא בתורה שקרא לאהרן הָרֶן שיוצא?" – פירוש, שאף על פי שלא יקרא האלף – "שנאמר 'ודגלו עלי אהבה'".

כאן הנוסח הוא עוד יותר ברור: "מנין לקורא בתורה". ממילא משמע שלפנינו דין ברור בדיני הקריאה בתורה, שונה מהדין שפסק הרמב"ם: המשמיט אות באופן שמשבש את המילה המוכרת לנו – יצא ידי חובת תקנת הקריאה, מפני שנאמר "ודגלו עלי אהבה".

את המדרש בגרסה דומה הביאו גם הראב"ה (חלק א, מסכת ברכות, סי' נב) ותוספות הר"ש משאנץ (עבודה זרה כב, ב). גם רבי יחזקיהו ממגדבורג (מהרי"ח), מבטלי התוספות, הביא בחידושו על הש"ס (שבת סג, א) מדרש זה, ובהגהות אשרי על פסקי הרא"ש (שבת ו, סע' יג הגהה ב) הביא את דבריו.

וכן במהרי"ל שנשאל: "אם החזן שאינו רגיל בסידרה [=בפרשת השבוע] יכול לקרות בחומש, והקורא [=העולה לתורה] יכול לקרות עמו בס"ת אחר נגינותיו" (שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' כג), דהיינו שאחד מן הציבור ("החזן") יקרא בקול את הקריאה מתוך חומש, וכך העולה לתורה יקרא אחריו מן הכתב בדייקנות. והשיב, שלעניין קריאת החזן בקול מתוך חומש מותר, הואיל ו"מנהג צרפתים כן" ואין לפקפק על המנהג. ובתוך דבריו כתב ש"אף אם [=הקורא בתורה] לא היה מכין הנגינות כל כך,

האלף – שנאמר: 'ודגלו עלי אהבה'. ואני לא מצאתי המדרש הזה, כי בסמוך לא אמרו אלא תינוק שקורא למשה וכו', והיינו שטועה בקריאת הנקודה, שקורא ה'חולם' כ'פתח' לפי שאינו מלא, ובתינוק מיירי, ולא לענין חובת קריאה. ועוד, דדריש 'דגלו' לשון לגלוג, ולא לשון דגול ומעילה".

12. ביאר ר"ש משאנץ על אתר (עבודה זרה כב, ב) את דברי רבינו תם: "שמשקרין זה לזה בהלכה, שמתווכחין זה עם זה בהלכה ומכחישין, ואין יכולים לעמוד על מסקנא דשמעתא, אפילו הכי הקב"ה אוהבן" וכו' (תוספות רבינו שמשון ב"ר אברהם משאנץ על מסכת עבודה זרה, ניו יורק תשכ"ט, עמ' עה).

הא איתא במדרש: 'אם קורא לאהרן 'הָרֶן' – יצא', וכדיי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק, אף כי הרמב"ם פליג". כלומר, על יסוד הגרסה בשיר השירים רבה ושיטת המנהיג ודעימיה, הכריע המהרי"ל שלא לקבל את דברי הרמב"ם, ולסמוך בשעת הדחק על קריאה משובשת.

תרומת הדשן – בשעת הדחק קוראים בתורה גם כשיהיו טעויות

רבי ישראל איסרלן, בעל תרומת הדשן, נשאל על מקום בו "אין מי שיודע לקרות בתורה כהלכה בדקדוק ובטעמים", או שהקורא לא הכין את הקריאה, האם אפשר לקרוא בתורה או לא (שו"ת תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' קפא).

והשיב: "נראה דאפילו הכי יקראו בתורה", "ואף על פי שכתב הרמב"ם שאם טעה הקורא בדקדוק אחד מחזירין אותו – משמע קצת דאפילו בדיעבד לא יצא", מכל מקום "כתב בטור אורח חיים דראב"ה¹³ פליג אהא", וסובר שאין להכלימו כי בדיעבד יצאו ידי חובה, כמבואר במדרש שיר השירים שהובא גם בהגהות אשרי בשם מהרי"ח.¹⁴ "משמע בפשיטות דבשעת הדחק קורין לכתחילה בדרך זה". והעיד תרומת הדשן: "וכן ראיתי כמה פעמים לפני רבותי ושאר גדולים, שטעו הקוראים בדקדוקי טעמים, וגם בפת"ח וקמ"ץ סגו"ל וציר"י, אף על פי שגערו בו קצת, מכל מקום לא החזיר מהן".¹⁵

תרוה"ד התיר אפוא, בשעת הדחק, לקרוא בתורה בברכה גם כאשר עלולות להיות בקריאה טעויות שיש בהן שינוי משמעות (השאלה היתה על מקום שבו "אין מי שיודע לקרות בתורה כהלכה בדקדוק ובטעמים", ולא סביר שהקורא יודע לא לטעות בטעות המשנה את המשמעות, אך טועה בטעויות ניקוד שאינן משנות את המשמעות. ועוד, בדבריו הסתמך תרוה"ד על ספר המנהיג, שאף הוא התיר שלא להחזיר על טעות של שינוי משמעות). ועוד הסתמך על רבותיו "ושאר גדולים" שלא היו מחזירים את הקוראים על טעויות ניקוד, הגם שטעות בניקוד בין פת"ח לקמ"ץ או בין ציר"י לסגו"ל יכולה לשנות את משמעות המילה (למקפידים להבדיל ביניהם).¹⁶

בשו"ת מהר"י ברונא (סי' צ), הביא את תשובת תרוה"ד בשינויי לשון קלים (מבלי

13. אף שכאמור גם הראב"ה גרס בדומה בשיר השירים רבה, לפנינו עניין זה הובא בטור בשם ספר המנהיג.

14. לעיל בהגהות אשרי הובא בשם ר"י, ואולי הכוונה לאותו מחבר.

15. אמנם הסכים תרוה"ד שאם יש מי שיודע לקרוא בדקדוק, לא יקרא מי שאינו יודע, וכן הקורא היודע לא יקרא בלא להכין את הקריאה ולדקדק בה, וכדאיתא בהגה"ה באשירי דלעיל. דהני מילי דלית רבא למגמר".

16. אמנם יש לציין שמעדותו של תרוה"ד, שרבותיו לא החזירו את בעלי הקוראים שטעו, משמע לכאורה שגם לכתחילה לא מחזירים, ולא רק בשעת הדחק! ואולי פער זה הוא המקור להבנתו של הרמ"א המובא להלן, שמדבריו נראה שהבין שפסק התרוה"ד עולה בקנה אחד עם תירוצו השני של מהר"י בן חביב (המובא להלן), שעל טעות שמשנה את משמעות המילה לכתחילה מחזירים, אך כשאין אפשרות להחזיר, כגון במניין שאין שם מי שיודע לתקן את הקורא, סומכים על ספר המנהיג וקוראים בברכה.

לציין שהוא החתום עליה), אך בסוף התשובה נוספה פסקה שאינה בתורה^ד: "כן הוריתי להיות אחד עומד אצל החזן עם חומש, ואז הוי כמו ראוי לבילה, שאין בילה מעכבת, ולא פסיק רישיה. גם שמעתי שכן נהגו בכל ארץ צרפת וספרד ובארץ ישראל, לבד במדינות הללו". כוונתו, שכאשר עומד לצד הקורא בתורה אדם עם חומש, הרי שהאפשרות לתקן כבר הוסדרה והקריאה נעשית כתקנה. תשובת תרומת הדשן הובאה להלכה בשולחן ערוך ונדון בדבריו להלן.

סיכום ביניים

אם כן, נחלקו הרמב"ם וסיעתו כנגד המנהיג וסיעתו, על בסיס מחלוקת בין המשתמע מן התלמוד הירושלמי ובין המשתמע ממדרש שיר השירים רבה בגרסאותיו, האם יוצאים ידי חובת הקריאה בתורה בקריאה עם שגיאות, או שאין יוצאים. הרמב"ם סבר שיש לעצור את הקריאה עד שיתקן הקורא, ואילו המנהיג סבר שניתן להמשיך.

שלוש שיטות בהסברת דברי הטור

הטור (או"ח קמב, א) הביא את מחלוקת המנהיג והרמב"ם, אם טעות בדקדוק כמו אהרן-הָרֶן מעכבת או לא:

כתב בעל המנהיג: אם טעה הקורא או החזן המקרא אותו – טוב שלא להגיה עליו על שגגותיו ברבים, שלא להלבין פניו, דאף על פי שטעה בה יצא ידי קריאה. דאיתא במדרש שאם קרא לאהרן "הָרֶן" – יצא. והרמב"ם ז"ל כתב: קרא וטעה אפילו בדקדוק אות אחת – מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק.

הבית יוסף (או"ח קמב, א) הביא את דברי מהר"י בן חביב שהקשה על סתירה לכאורה בדברי הטור, שהרי בסי' קמ"ב פשט הדברים שהטור לא הכריע במחלוקת הרמב"ם והמנהיג, ואילו בסימן הקודם (קמא, א) הביא את דברי אביו הרא"ש הנ"ל, שהטעם שתיקנו ששליח ציבור יקרא בתורה עבור הציבור ולא העולה, "לפי שאין הכל בקיין בטעמי קריאה, ואין הציבור יוצאין בקריאתו". משמע שאם הקורא טעה – הציבור לא יוצא ידי חובת הקריאה, כשיטת הרמב"ם וכנגד שיטת המנהיג.¹⁷ מהריב"ח תירץ בשתי דרכים: תירוץ א': "יש לומר כי זה [=שיטת המנהיג]

17. מדברי מהר"י בן חביב משמע שהבין שהטור הכריע כדעת המנהיג, שאם לא כן, הקושיה מסימן קמ"א לא מובנת – הלא אפשר לומר שהטור נוקט לעיקר את דעת הרמב"ם שאותה הביא בסוף דבריו, ודברי הרא"ש שצוטטו בטור בסי' קמ"א הולמים אותה!

באופן פשוט, גם מתרצי קושיית מהריב"ח הבינו כך בדעת הטור, וכפי שכתב בהדיא החיי אדם (א, לא, לא) המובא בהמשך. גם הב"ח (קמב, א) כתב בפשיטות לתרץ את הקושיה באופן זה, שהטור נקט לעיקר כדעת

בדיעבד, ודברי הרא"ש לכתחלה", כלומר שבדיעבד הכרעת הטור אינה כרמב"ם אלא כמנהיג, שאין להחזיר את הקורא שטעה. רבי יצחק אבוהב אף הוא תירץ כתירוץ זה (או"ח קמב, א). תירוץ ב': "זה שכתב בעל המנהיג הוא בטעות שאין בו שינוי ענין, ודברי הרא"ש בטעמים שהם פירוש הפסוק ממש".¹⁸

תירוץ שלישי לקושייה הביא הדרישה (או"ח קמב, א). תחילה הציע לתרץ ש"בעל המנהיג איירי ביחיד שקורא לעצמו, ולא להוציא הציבור ידי חובתו, ולכך אם טעה יצא. אבל דברי הרא"ש מיירי בשליח צבור דמוציא רבים, ולכך אין יוצאין בקריאת הבלתי יודע". אולם בהמשך תירץ ש"המנהיג איירי בידוע לקרות, אלא שטעה, ולכך לית לן בה. אבל דברי הרא"ש מיירי באינו יודע לקרות כלל.¹⁹ ובפרישה (קמב, א) כתב: "דאף על פי שטעה בה – יצא ידי קריאה. פירוש: שידוע לקרות, ועיין בדרישה". מבואר שנקט את תירוץ השני כעיקר להלכה (וכן כתב באפרקסא דעניא ב, או"ח כג).

גם רבי יאיר בכרך תירץ באופן זה את הסתירה בדברי הטור: "ולעניות דעת נראה דלא קשיא מידי ממה שכתב הרא"ש, דגם המנהיג לא סבירא ליה להכשיר רק יודע וטעה, או יודע והוא עלג בלשונו, שכל זה בכלל 'ודילוגו עלי אהבה'. מה שאין כן בלתי יודע, ודוק" (מקור חיים, או"ח קמב, א).

הרי שישנן שלוש גישות עיקריות כיצד לתרץ את הסתירה בדברי הטור:

1. לכתחילה צריך לקרוא ללא שגיאות, ובדיעבד יצאו ידי חובה גם בשגיאות.
2. בטעות שמשנה את משמעות המילה אין יוצאים ידי חובה, ובטעות שאינה משנה

הרמב"ם (אמנם הב"ח עצמו פסק כמנהיג, וכדלקמן). וכ"כ הפמ"ג (קמב א"א א), שקשה רק "אם נאמר דהטור כבעל המנהיג סובר", אולם למעשה "המחבר פסק כר"מ, וכן פסק הטור... ולא קשה מידי קושיית מהרי"ן חביב".¹⁸ יצוין כי בהמשך דבריו הביא הבית יוסף את דברי הכלבו שראינו למעלה, שרק על טעות של העולה לתורה מחזירים כי בירך על הקריאה, ולא על טעות של הקורא בתורה. אולם הקשה על דבריו, ועל יסוד חילוק זה של מהרי"ן בן חביב כתב ש"אפשר לקיים דבריו בטעות שאין המשמעות משתנה, ואפילו בטעות כזה מחזירין לקורא" (אמנם, לכאורה לא מובן, מבחינה מעשית, כיצד ניתן להחזיר עולה לתורה שלא שינה את משמעות המילה, שהרי הוא קורא את הפסוקים בשקט, והקהל שומע רק את הקורא בתורה, ואין יחזירו את העולה שטעה?! ואולי כוונת הב"י שכאשר הקורא בתורה עולה לתורה בעצמו, מחזירים אותו אף על דבר שאינו משנה את המשמעות. וצ"ע. על כל פנים, כמוכא לעיל בהע' 5, מהריק"ש פסק כדעת הכלבו וכחילוק זה של הב"י). בחתימת דבריו הביא הב"י את עדות תרומת הדשן על רבותיו שלא היו מחזירים את הקורא בתורה אלא גוערים בו.

19. והוסיף הדרישה שעל פי זה מבואר כיצד יישוב המנהיג את דברי הירושלמי שמחזירים את הקורא על אם-ואם, שלכאורה סותרים את הוראתו, וכתב ש"איכא למימר דירושלמי איירי באינו יודע לקרות כלל". ואגב, חילוק דומה הזכיר מהראנ"ח, שנשאל לגבי אדם שעלה לתורה והתברר ש"אינו מכיר אפילו צורת האותיות", האם להעלות אחר תחתיו או שמותר לתת לו לקרוא (עם הקורא בתורה). והשיב שמחלוקת המדרש והירושלמי, ובעקבותיהם המנהיג והרמב"ם, היא לעניין אדם שלא מדקדק, וקורא "הָרַךְ" במקום אהרן וכיוצא בזה, "אבל מי שאינו יודע לקרות כלל, לא קריאה מדוקדקת ולא קריאה משובשת, וכל שכן שאינו מכיר צורת האותיות כלל, כנדון דידן – ליכא מאן דפליג שאינו עולה למנין שבעה, וצריך להעלות אחר תחתיו" (שו"ת מים עמוקים א, סי' יג).

יוצאים. 3. בקריאה של אדם שאינו יודע לקרוא כראוי אין יוצאים, ובקריאה של אדם שיודע לקרוא אך טעה יוצאים.²⁰

הכרעת האחרונים

המחמירים כרמב"ם

השולחן ערוך (או"ח קמב, א) הביא את דברי הרמב"ם ללא כל סייג: "קרא וטעה, אפילו בדקדוק אות אחת – מחזירין אותו".²¹ על פניו, הדברים הם כפשוטם, ואכן בביאור הגר"א (שם ס"ק א) כתב שלשיתת השו"ע, גם אם טעה וקרא "יהודיים" במקום "יהודים", אף שאין כאן שינוי משמעות – צריך לחזור, "וכל שכן בטעות גמור". ומשמע שכן נקט הגר"א למעשה.²²

המחמירים כרמב"ם אולם מקילים בטעות ללא שינוי משמעות בניקוד ובטעמים

אולם, היו שכלל פסקו כרמב"ם ואחריו השו"ע, וחילקו בין טעות בעלת משמעות שאז מחזירים, ובין טעות שאין לה שום משמעות שאין מחזירים, ואף אסור להחזיר משום הלבנת פנים (כשיטת המנהיג).

ביניהם, הפרי חדש שפסק כרמב"ם, אך סייג שב"דקדוק טעמים או נקודות, בדבר שאינו משנה שום משמעות – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו" (או"ח שם ס"ק א). מקור דבריו בהעמדתו (שם ב) את דברי תרומת הדשן הנ"ל על מניין שאין בו מי שיודע לקרוא, שמדובר במציאות שהטעויות הן "דוקא כגון לאהרן 'הָרֶן', פירוש שלא קרא האלף, או יהודים 'יהודיים' וכיוצא. אבל אם טועה בטעות שמשנה הענין, וכגון שבמקום חֶלֶב קורא חֶלֶב' או איפכא, וכן במקום יֶזֶר קורא יֶזֶר', כגון 'תמחה את זֶכֶר עמלק' וכיוצא בזה, ואין שם יודע שיוכל להחזירו מטעותו – פשיטא שאין מברכין בתורה ואין מפטירין בנביא. נראה לי ברור".²³

כדברי הפרי חדש כתב גם רבי ישראל יעקב אלגאזי, מרבני איזמיר וירושלים: "שלא כדברי מור"ם [=הרמ"א, דלהלן] שכתב דוקא בשינוי שמשנתה הענין, דליתא, שאפילו בטעות שאין המשמעות משתנה – מחזירין לשליח צבור", אך גם הוא סייג

20. וכאמור, לדעת הב"ח והפמ"ג התירוץ הוא שהטור סובר כרמב"ם ולא כספר המנהיג (לעיל הע' 17).

21. ובסעיף הבא הביא השו"ע את תשובת תרומת הדשן: "ויישוב שיש שם מנין, ואין מי שיודע לקרות בתורה כהלכתה בדקדוק ובטעמים – אפילו הכי יקראו בתורה בברכה כהלכתה". נדון בדברים אלה להלן.

22. אמנם הביאור הלכה (או"ח קמב, א ד"ה אין מחזירין אותו) כתב שמסתבר שגם הגר"א יודה לחילוקו של הפרי"ח המובא להלן.

23. אולם כפי שהובא לעיל, העמדה זו בדברי תרומת הדשן דחוקה הן מצד הישענות תרומת הדשן על דברי ספר המנהיג, שמדבריו מבואר שהמדובר הוא גם בטעויות שמשנות את משמעות המילים, והן מצד עצם דברי תרומת הדשן.

וכתב ש"בדקדוק טעמים או נקודות, בדבר שאינו משתנה שום משמעות – אין מחזירין אותו אבל גוערין בו" (אמת ליעקב, משפט קריאת ספר תורה לשליח ציבור, סע' א).
 וכן פסקו כפר"ח רבי ישמעאל הכהן (שו"ת זרע אמת ב, סי' קכט), החיד"א (לדוד אמת סי' ז, סע' ד-ו) וכף החיים (או"ח קמב, ס"ק ב), וכן רבי דוד משרקי, בעל שתילי זיתים, הדגיש כי "להחזיר הקורא, ולהכלימו על נח ונד ורפה ודגש ומלעיל ומלרע, בדבר שאינו משתנה שום משמעות – לא מצינו לשום פוסק. אדרבה, אשכחן למקצת הפוסקים שחשו על בושותו של הקורא אפילו בטעות גמורה". והביא את דברי המנהיג. עוד כתב, שלמרות שלהלכה מחזירים על חסרון אות, ושלא כדעת המנהיג, "אבל בדקדוק טעמים, ונד ורפה ודגש ומלעיל ומלרע – ודאי דחיישינן להלבנת פנים, וכדעת המנהיג" (שו"ת רביד הזהב סי' מא).

גם ערוך השולחן (או"ח קמב, א-ד) כתב מדעתו ביאור דומה לזה של הפר"ח, אלא שהוסיף וביאר שלמעשה אין מחלוקת בין הרמב"ם למנהיג ו"שניהם אמת", שכן "ודאי אם הטעות בעצם התיבה, כמו כבש-כשב, אם-ואם וכיוצא בהם, אף שאין הענין משתנה – מכל מקום מחזירין אותו. אבל אם טעה בטעמים – אין מחזירין אותו".²⁴
 וכן פסק הרב חיים דוד הלוי: "והסכמת רוב גדולי הפוסקים האחרונים, שאפילו באופן שאין משתנה המובן, כגון מצרים-מצריים, אם-ואם וכדומה – מחזירים אותו. אבל בטעמים ונקודות, אם אין הענין משתנה – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו" (מקור חיים ג, קכה, ח).

סיעת המקילים כמנהיג

המקילים כמנהיג אף לכתחילה

אמנם כמה אחרונים דחו את דברי הרמב"ם והשו"ע וקיבלו את דברי המנהיג להלכה. הבית חדש (או"ח קמב, א) הביא את תירוצו של מהר"י בן חביב בדברי הטור, שחילק בין טעות שיש בה שינוי משמעות לטעות שאין בה שינוי, אך דחאו, משום ש"בעל המנהיג ודאי בכל טעות קאמר שיצא, מדכתב בסתם ולא חילק". וכן פסק למעשה: "והכי נהוג, כבעל המנהיג, דלא כהרמב"ם".²⁵

24. והוסיף שאף שבמדרש המוזכר במנהיג מובאת דוגמה של חסרון אות, כגון שקרא לאהרן "הָרֶן", כוונת המנהיג היא שיש ללמוד מדברי המדרש שאם העוסקים "באלו שקורין בפני עצמם, אפילו בשינוי תיבות, חביב לפני הקדוש ברוך הוא – כל שכן בקורא בתורה בטעה בטעמים". ומנגד, "כוונת הרמב"ם הוא על שינוי תיבות". וכן לגבי טעות בניקוד, מה שפסק תרוה"ד שאין מחזירים הוא דווקא "במקום שלא נשתנה הענין, כמו שמ"ם בקמץ, שמ"ם בפתח, או אָרֶץ בקמץ", "אבל במקום שהענין נשתנה, כמו חָלֵב בקמץ וחָלֵב בצירי, וכיוצא בזה – ודאי מחזירין אותו" לכל הדעות. אמנם כפי שראינו, בפשטות דברי המנהיג אינם מתפרשים כדברי ערוך השולחן, ולשיטתו אין להחזיר גם על שינוי משמעות.

25. אך ציין שכל זה "דוקא בדיעבד, אבל לכתחלה צריך לחזור אחר שליח ציבור הבקי בקריאה, וכמו שכתב הרא"ש. ופשוט הוא".

הרב שם טוב גאגין, מרבני מצרים ואנגליה בעת החדשה, העיד ש"בלונדון ואמשטרדם אינם מרשים להצבור לגעור בהש"ץ אם טעה בקריאת הפרשה", והביא סמך למנהגם ("אולי יש להם על מה שיסמוכו") מדברי המנהיג, שלפי פשט דבריו "כונתו אף על שגיאות שמשנתות ההבנה לגמרי", שגם בהן "אין לנו רשות להלבין פנים ברבים" (כתר שם טוב א-ב, הוצאת מכון ג"ק תשנ"ח, עמ' רפז).

המקילים כמנהיג בשעת הדחק

כפי שראינו למעלה, מהרי"ל ותרומה"ד פסקו כשיטת המנהיג בשעת הדחק. גם האליה רבה (קמב, ב), אחר שהביא את דברי המגן אברהם (להלן) שסבר שמחזירים על טעות שמשנה את ההבנה, כתב: "אך ראיתי בב"ח שפסק נמי דכל טעות אין מחזירין, לכן אומר אני דאין למחות ביד מי שאינו חוזר". ורבי יעקב לורברבוים מליסא, בעל נתיבות המשפט, הביא בשמו של הא"ר ש"לכתחילה גוערין בו, ובדיעבד יצא" (דרך החיים, הלכות קריאת התורה, 'דין האיך יתנהג אם טעה בקריאה' טו). וכיוון שציין את הא"ר כמקור לדבריו, מבואר שגם הוא סובר שבדיעבד יצא אף בטעות שמשנה משמעות. גם המהרש"ם הביא את דברי הא"ר להלכה (דעת תורה או"ח קמב, א, 'ודוקא').

רבי יעקב שלום סופר, מפוסקי הונגריה (תרט"ו-תרפ"א), הביא את קושיית הבית יעקב על הרמ"א,²⁶ וש"הב"ח פסק דבכל טעות אין מחזירים", ולכן הסיק: "אין למחות ביד מי שאינו חוזר". והוסיף: "אולי יש לצרף גם כן שיטת הכלבו, דהאידנא שהש"ץ קורא ולא המבשר אין חוזרים, הגם שדבריו נפלאים, כמו שתמה בב"י" (ספר תורת חיים, או"ח שם).

רבי שלמה קלוגר נשאל אודות מקרה שהקורא קרא את הפסוק "ויאמר לוט אליהם אל נא אֶ-דָּנִי" (בראשית יט, יח), וקרא "אֶ-דָּנִי" עם נו"ן בחיריק במקום קמץ. אחר תפילת מוסף שאלו את ר"ש קלוגר כדת מה לעשות, והשיב על פי דברי הפר"ח, שבשינוי משמעות לא יוצאים ידי חובה, וצריך לחזור ולקרוא. אולם בסוף דבריו כתב: "שוב ראיתי בשם האליה רבה... דאין מחזירין אותו", אך כתב שגם הא"ר "מודה בנידון דידן, שמשנה מקודש לחול והוי שינוי גמור, והוא לא מיירי רק מ'עשה' בצירי או בפתח [=יַעֲשֶׂה או יַעֲשֶׂה], דעל כל פנים מוכח הכונה של עשיה, ואינו משתנה שינוי ממש, אבל כל דהוי שינוי רב, ומקודש לחול – ודאי הוי כלא קרא כלל, וכחיסר תיבה אחת" (ספר סת"ם, קריאת התורה יב).²⁶

26. אולם לא מבואר מדבריו האם להלכה הוא נוקט כא"ר, אלא שסובר שגם הא"ר יודה במקרה של שינוי מקודש לחול, או שנוקט להלכה כפר"ח, ורק לרווחא דמילתא מבאר שגם הא"ר יודה לו במקרה כזה.

הסוברים שמחזירים רק על שינוי שמשנה משמעות

כזכור, התירוץ השני מהר"י בן חביב בשיטת הטור, הוא שכאשר הקורא בתורה שגה ושינה בשינוי שיש בו משמעות – מחזירים אותו, וכאשר שינה "בטעמים שהם פירוש הפסוק" – אינו חוזר.

בהתאם לכך, הרמ"א (או"ח קמב, א) שילב בין התירוץ השני של מהריב"ח לבין תשובת תרומת הדשן, ועל דברי השו"ע שהעתיק את דברי הרמב"ם המחמיר, הסתייג וכתב שמחזירים "דוקא בשינוי שמשנתה על ידי זה הענין, אבל אם טעה בנגינת הטעם [=טעמי המקרא] או בניקוד – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו".²⁷ וכדברי הרמ"א פסק גם הלבוש (או"ח קמב, א-ב).²⁸

על דברי הרמ"א שאין מחזירים את הקורא על טעות בניקוד, כתב המגן אברהם (א) שכל זה אם הטעות אינה משנה את משמעות המילה, אך אם יש שינוי משמעות גם בטעות בניקוד מחזירים, "כגון יַעֲשֶׂה בַּפֶּתַח – יַעֲשֶׂה בַצִּיר", בַּחֲלָב בַּחֲטָף – בַּחֲלָב בַּצִּיר".

לדעת הפרי מגדים (א"א א) אף שלרמב"ם מחזירים על כל טעות ולמנהיג לא מחזירים גם על טעות שמשנה משמעות, הרמ"א חילק "בין נשתנה ענין, דזה מחזירין כר"מ [=הרמב"ם], דלא כבעל המנהיג, אבל באין נשתנה אין מחזירין". ולמרות שלמנהיג ותרומה"ד לא מחזירים גם על טעות שמשנה משמעות, הרמ"א סמך על דעתם רק לעניין טעות שאינה משנה משמעות.²⁹ ונראה שכך נוקט גם פמ"ג להלכה. וכ"פ גם רבי שלמה מחלמא, בעל מרכבת המשנה על הרמב"ם: "ואם קרא וטעה, אפילו בדקדוק אות אחת – מחזירין אותו אם משתנה הענין. אבל אם טעה בניקוד או בנגינה ולא משתנה הענין – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו" (שלחן עצי שטים ו, ה). ובזר זהב שם (קפ) באר: "וַיֵּרָא לִי דְהוּא הָדִין בְּנִגְיוֹנוֹת, אִם קוֹרֵא מִשְׁרָת בַּמִּקוֹם

27. להלן נדון בפירוש המונח "גוערים בו".

28. כאמור לעיל, אף שמדברי תרוה"ד מבואר שבשעת הדחק קוראים בתורה בברכה גם כאשר ככל הנראה הקורא יטעה וישנה את משמעות המילה, והעיד שרבותיו לא החזירו קוראים על טעויות, אפשר שהרמ"א הבין שדעת תרוה"ד שלכתחילה יש להחזיר על טעות של שינוי משמעות, ורק בשעת הדחק סומכים על ספר המנהיג וקוראים בתורה בברכה גם כשטעויות של שינוי משמעות לא יתוקנו. ועל כל פנים, בשו"ת בית יעקב הנ"ל הקשה על הרמ"א: "האין הכנים רמ"א דברי בעל תרומת הדשן, שהוא אליבא דהמנהיג שחולק על המחבר ש"ע, שהן דברי הרמב"ם?".

29. אכן, כאמור בשו"ת בית יעקב (סי' עו), הקשה רבי יעקב אב"ד צויזמיר על דברי הרמ"א הללו כיצד פסק את דברי תרוה"ד רק לעניין שינוי שאינו משנה משמעות, וכתב: "ולעניות דעתי נראה דלסברת בעל תרוה"ד אפילו בטעות שהענין משתנה – נמי אין מחזירין אותו, שהרי תרוה"ד סמך אדברי בעל המנהיג שכתב הטור שם דאין מחזירין בטעות", "ובעל המנהיג מביא ראייה מן המדרש שאמר קרא לאהרן 'קֹרֶן' – יצא, והוא שינוי הענין". והמסקנה המתבקשת היא ש"בעל תרוה"ד, דאזיל בשיטת בעל המנהיג, סבירא ליה דאפילו הענין משתנה אין מחזירין".

מפסיק³⁰ והענין משתנה – מחזירין אותו. ודלא כמו שאומרים ההמון שאם קרא את השם [=שם ה'] אין מחזירין בטעה בנגינה".

המשנה ברורה (קמב, ד) כתב על דברי הרמ"א, שלא רק אם טעה בניקוד או בטעמים בדבר שאינו משנה משמעות אין מחזירים, אלא גם "אם חיסר או הוסיף איזה אות במקום שאין הענין משתנה על ידי זה, כגון שקרא לאהרן 'הָרֶן' בפתח בלא אל"ף, או למצרים 'מצריים' וכדומה" – אין מחזירים. ומאידך, אם שינוי הניקוד משנה את המשמעות – יש להחזיר גם על זה, וכן הזכיר את דברי שלחן עצי שטים, שגם על טעות בטעמים שמשנה המשמעות מחזירים.³¹

ורבי מלכאל צבי הלוי טננבוים כתב ש"כבר הכריעו הפוסקים שאם לא נשתנה הכוונה אינו חוזר", ולשיטתו "כן נראה דעת הגר"א להלכה". ולא זו בלבד, אלא שלשיטתו גם המדרש שעליו מתבסס ספר המנהיג, עוסק בטעות שלא משנה את משמעות המילה, וביאר "לפי מה שכתב המהרי"ט... שבארצות המזרח היה דרכם בשמות שיש בתחילתם אל"ף – להשמיט האל"ף, והיה ידוע לכל שאף שנקרא בפי כל בלא אל"ף, מכל מקום עיקר שמו הוא באל"ף". ולכן הקורא לאהרן "הָרֶן", "הרי זה דומה לטעה בדבר שאינו משנה הכוונה, שאינו חוזר. ולזה כתבו הפוסקים שהמדרש איירי בדבר שאינו משנה הענין" (שו"ת דברי מלכאל ה, כ).

גם הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל כתב ש"הלכה פסוקה היא: אם טעה בנגינת הטעם או בנקוד – אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו". והזכיר את דברי הרמב"ם והמג"א, וכתב: "אבל בנגינת הטעם לכל הדעות אין מחזירין אותו, אלא גוערין בו קצת". "וכיון שאין מחזירין אותו, ממילא יוצא שאין אחר חוזר וקורא מה שקרא הראשון, כדי שלא לבייש את מי שקרא לפניו". אחר כך הביא את דברי המנהיג, והסיק: "הא למדת, שגם בחיסור אות בקריאה, הואיל ואין הענין משתנה – אין מגיהין על שגגתו ברבים" (משפטי עזיאל ג, מילואים לאו"ח קמב, ח). כלומר לדעת הרב עוזיאל, גם ספר המנהיג מודה שעל טעות שמשנה את ההבנה מחזירים, והרמ"א פסק כמותו.

30. בטעמי המקרא, טעמים "מפסיקים" – הם הקיסרים, המלכים, המשנים והשלישים – מפרידים בין המילים, כעין פסיק ונקודה, ואילו הטעמים "מחברים" – הנקראים "משרתים" – ממשיכים את המילים ברצף.

31. בביאור הלכה (שם, ד"ה אין מחזירין) סיכם שיש שלוש דעות בפסיקת ההלכה: השיטה המחמירה: "בביאור הגר"א מפקפק אפילו במקום שאין הענין משתנה, כגון מצרים – 'מצריים', וכדומה... וכן פסק הפר"ח". אך גם לשיטתו, "אם לא טעה באותיות, אלא בניקודם או בטעמם, ואין הענין משתנה בשום דבר על ידי זה – אין מחזירין אותו, רק גוערין בו" (וציין שמסתבר שגם הגר"א מודה לסיוג זה של הפר"ח). השיטה המקילה: "ובדרך החיים הפריז על המדה, ופסק דאפילו במקום שהענין משתנה, מי שנוהג להקל שלא להחזיר – אין למחות בידו. והביא זה מאליה רבה". אך כתב ש"לא מסתבר להקל כל כך בדבר שמעיקר הדין חוזר בכל גווני", אלא "די לנו להקל במה שהקיל הרמ"א" – היא שיטת האמצע המובאת במשנה ברורה.

מחמירים שהתחשבו בשעת הדחק בדעת המנהיג

מצינו שגם המחמירים כשיטת הרמב"ם והשו"ע, התחשבו בדעת המנהיג בשני מקרים של שעת הדחק. המקרה הראשון הוא שאלת תרומת הדשן, כאשר אין במניין קורא מומחה, ומי שיעלה לקרוא בוודאי יטעה בטעויות של שינוי משמעות – והקילו לכתחילה לקרוא בתורה בברכה. המקרה השני הוא כאשר סיימו לקרוא בתורה, וגילו שטעו בשינוי של משמעות – והקילו בדיעבד שלא לחזור ולקרוא. אמנם היו שחלקו בשני מקרים אלו, ונציג את דברי שניהם בפרק זה.

קריאה כשהיו טעויות של שינוי משמעות

המקילים לקרוא בברכה

כפי שהתבאר לעיל, המקרה עליו נשאל תרומת הדשן אודות מניין שאין בו אדם שיודע לקרוא בתורה בדקדוק, מתייחס בפשטות למצב בו איש מהנוכחים אינו יודע לקרוא באופן שלא יטעה וישנה את משמעות המילה. למרות זאת פסק תרוה"ד שבשעת הדחק כזו ניתן לקרוא בברכה. השו"ע (קמב, ב) פסק את תשובת תרוה"ד להלכה, אלא שנחלקו האחרונים אם פסיקתו מתייחסת גם למצב בו הקורא צפוי לטעות ולשנות את ההבנה (בלי שיידעו לזהות זאת ולהחזירו) או לא.

הלבוש (או"ח קמב, ב) הביא להלכה את דינו של תרומת הדשן, שגם במקום שאין אדם שיודע לקרוא בדקדוק אפשר לקרוא בתורה בברכה, וביאר ש"בשעת הדחק כזה התיירו להם שלא לבטל הקריאה". דבריו הם גם על טעות שמשנה את משמעות המילים, שהרי בסעיף א' ביאר ש"מחזירים אותו שיקראנה בדקדוק" הוא "דווקא בשינוי שמשנתה משמעות הענין ע"י כך, אבל אם טעה בנגינת הטעמים או בנקודות, ואין משמעות הענין משתנה בכך – אין מחזירים אותו, אבל גוערים בו". הרי שבסעיף ב' דיבר על טעויות שמשנות את משמעות הקריאה, ולכן במצב רגיל יש להחזיר את הקורא עליהן, אך בשעת הדחק, כדי "שלא לבטל הקריאה", קוראים גם בטעויות אלו. והוסיף האליה רבה (ד) ש"אף דבפסקי מהרא"י [=תרומת הדשן] שם משמע דלא יקרא למאן דאמר דמחזירין, מכל מקום לשולחן ערוך ולבוש סבירא להו לחלק בהכי". כלומר, אכן תרוה"ד הבין שלשיטת הרמב"ם כאשר אין קורא מדקדק אין לקרוא כלל בתורה בברכה, אבל השו"ע והלבוש סברו שבשעת הדחק עדיפה קריאה בטעויות מהיעדרה לגמרי. וגם תרוה"ד עצמו כתב שלשיטת הרמב"ם "משמע קצת דלא יצא", ו"משמע – לאו משמעות גמור הוא", ואם כן לשיטת תרוה"ד מסקנת הרמב"ם בשעת הדחק לא בהירה. "אלא דבלאו הכי דחה אותו שם מדברי הטור".

וכן מבואר משו"ת בית יעקב הנ"ל, שהקשה ש"דברי המחבר שולחן ערוך סותרים זה את זה, שכתב בס"א לשון הרמב"ם באם טעה מחזירין אותו, ובס"ה כתב בעל תרומת הדשן: 'ישוב שיש שם מנין ואין מי שיודע לקרות בתורה כהלכה בדקדוק

ובטעמים, אפילו הכי יקראו בתורה בברכה כהלכתה' כו'. והמעין בתרומת הדשן יראה שלא כתב כן אלא אליבא דהמנהיג, אבל להרמב"ם משמע דאפילו בדיעבד לא יצא, ותירץ: "וצריך לומר דשעת הדחק שאני".

וכן ביאר הגר"א (קמב, ב) שהכרעת תרוה"ד בישוב שאין בו אדם שיודע לקרוא מתבססת על המדרש המובא בתוספות, הראבי"ה והטור, ועל פי סיוג המובא בגמרא במסכת שבת: "אלא מיהו דוקא בכי האי גוונא, וכמו שכתוב בשבת שם:³² והוא דלית ליה רבא כו', וכן בכהאי גוונא". כלומר לדעת הגר"א המדרש מתיר לקיים קריאה בתורה בטעויות, ובלבד שאין מי שיכול להכין את הקריאה ולקרוא כיאות.

וכ"כ רבי יהודה עייאש בשיטת השו"ע, שבעיר שאין שם בה מי שיודע לקרוא "אפילו בטועין טעות שמשנה הענין, אפילו הכי אין לבטל הקריאה, דהיכא דלא איפשר שאני" (מטה יהודה או"ח קמב, ח). וכ"כ חיי אדם (חלק א כלל לא סע' לא): "אם אין באותו מקום מי שיודע לקרות כדין – קורין ומברכין ומפטירין, או שמקרא לו אחר", אפילו "אם משתנה הענין, כגון חֶלֶב-חֶלֶב, יַעֲשֶׂה-יַעֲשֶׂה, אם-ואם, אהרן-הָרֶן". וכן המגן גיבורים, אחר שהביא את קושיית הבית יעקב, תירץ "דהמחבר נראה לו עיקר דעת הרמב"ם נגד דעת המנהיג... אבל באם אין שם אחר שיקרא, כדי שלא יבטל הקריאה מכל וכל – סמך על דעת המהרי"א ז"ל דאין להחזירו, כיון דליכא עדיף מיניה, וזה ברור" (אלף המגן קמב, א).

המחמירים שלא לקרוא בברכה

אמנם לעומת פוסקים אלה, העמיד הפרי חדש (או"ח קמב, ס"ק ב) את דברי השו"ע בשינוי שאינו משנה משמעות: "ומסתברא לי דהיינו דוקא כגון לאהרן 'הָרֶן', פירוש שלא קרא האלף, או יהודים 'יהודיים' וכיוצא, אבל אם טועה בטעות שמשנה הענין... ואין שם יודע שיוכל להחזירו מטעותו – פשיטא שאין מברכין בתורה ואין מפטירין בנביא, נראה לי ברור".

וכ"כ הפרי מגדים: "ומסתברא כהאי גוונא, בישוב שאין יודעים ומשתנה ממש הענין – אין קורין בברכה... ועיין פרי חדש [אות ב], ומיהו בלא ברכה קורין" (או"ח אשל אברהם, סי' קמב ס"ק א). וכ"כ החיד"א: "אם אין מי שיודע לקרות בדקדוק ובטעמים, אפילו הכי יקראו בתורה בברכה. והיינו שאינו טועה בטעות שמשנה הענין, אבל אם יטעה בטעות שמשנה הענין, כגון זָכַר-זָכַר, ואין שם יודע להחזירו – אין מברכין בתורה שם, ואין מפטירין בנביא" (לדוד אמת סי' ז, סע' ו). וכ"כ כף החיים (או"ח סי' קמב, ס"ק טו) והרב בן ציון ליכטמן (בני ציון ב, קמב, סע' א).

32. מסכת שבת סג, א: "אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה – הקדוש ברוך הוא אוהבן, שנאמר: ודגלו עלי אהבה. אמר רבא... והוא דלית להו רבה במתא למיגמר מיניה".

נמצאנו למדים שישנה מחלוקת האם השו"ע שמחמיר כרמב"ם לכתחילה, יקל בשעת הדחק לסמוך על המנהיג גם בטעות שמשנה את המשמעות, או רק בטעות שאינה משנה.

קריאה חוזרת לאחר שסיימו לקרוא וגילו שטעו

סוגיה נוספת המלמדת על התחשבות המחמירים בדברי המנהיג היא כאשר לאחר שהשלימו את הקריאה, גילו שהקורא טעה באופן ששינה את המשמעות. על פניו, שיטת הרמב"ם והשו"ע שהעתיק את דבריו ברורה, שאם טעה "מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק", כלומר "אין עצה ואין תבונה נגד ה'", לא עלתה לציבור חובת הקריאה ועליהם לשוב ולקרוא מחדש. אולם מצינו גם בין המחמירים שלעניין זה התחשבו בדעת המנהיג שתקנת הקריאה "מאפשרת" בדיעבד טעויות.

המקילים שלא לחזור ולקרוא בברכה

כתב החיי אדם (א, לא, לא) שאם לאחר שהקורא טעה בדבר שמשנה משמעות, ו"כבר גמרו הקריאה", אזי "להוציא ספר תורה ולחזור ולברך – נראה לי דאין צריך". משום שהרי "הטור"³³ כתב דאין צריך לחזור אפילו [קרא] לאהרן – 'הָרָךְ'... ונהי דלכתחלה מחזירין, היינו אם אין כאן חשש ברכה, אבל לחזור ולברך – סמכינן על הטור". והביאו להלכה בספר כף החיים (או"ח קמב, ה).

גם הביאור הלכה (קמב, 'אין מחזירין') הביא את דברי החי"א להלכה, והוסיף ש"אף דבאמת לא ברירא דבר זה, דהטור או שארי המקילין יסברו דאפילו בנשתנה הענין אין צריך לחזור... מכל מקום למעשה יש לנהוג כוותיה, דבלאו הכי לא ברירא דבר זה, דלדעת הרמב"ם שפסק דמחזירין, יסבור דאפילו גמר כל הקריאה יצטרך לחזור", שכן אפשר שגם הרמב"ם מודה שדווקא "בשעה שעוסק באלו הפסוקים יחזור, אבל לא דאינו יוצא אפילו בדיעבד". ואמנם תרוה"ד כתב שלרמב"ם "משמע קצת דאינו יוצא", אך "לא משום זה נסמוך לחזור ולברך".³⁴

גם הרב צבי הירש גרודזנסקי, אחרי שהביא את דברי החיי אדם והר"ש קלוגר הנ"ל, כתב שעל פי האליה רבה "מי שאינו חוזר אפילו במקום שהענין משתנה – אין למחות בידו", "מפני שבדיעבד סמכינן על דיעה זו שבטור שאינו חוזר אפילו שנשתנה הענין", "ואם כן כל שכן בכהאי גוונא, שכבר יצאו מבית הכנסת, שאין צריך לחזור ולקרוא" (מקראי קודש א, ז, שערי קדושה לו).

33. מכאן רואים שגם החי"א, כמו מהר"י בן חביב וסיעתו, הבין שהטור פוסק כדעת ספר המנהיג.

34. עוד יש לציין שהביה"ל שם מסתפק לגבי קריאה של שני וחמישי, ושבת במנחה, האם גם שם טעות מעכבת לרמב"ם וסיעתו, ונשאר בצ"ע.

המחמירים לחזור ולקרוא בברכה

אמנם יש מחמירים לחזור ולקרוא בברכה. בשו"ת דברי מלכיאל הנ"ל הסיק שכאשר "הוי שינוי גמור מלשון זכר ללשון נקיבה – ודאי שצריך לחזור ולקרות, אף אם כבר בירך, וכמו שכתבתי לעיל, שכן כתבו רוב הפוסקים. וכן פסק בספר שערי אפרים הלכה למעשה, וכן היא דעת הגר"א בסי' קמ"ב. וכן כתב בשו"ע הרב ס"ס רפ"ב. ולא הוי ספיקא דדינא, כיון שמפורש כן בירושלמי ובמסכת סופרים³⁵ וברמב"ם, והרבה ראשונים שהבאתי".

נמצאנו למדים שלדעת רוב הפוסקים, אף שלכתחילה אין פוסקים כספר המנהיג, אם טעו בטעות שמשנה את העניין וסיימו את הקריאה, אין חוזרים לקרוא בברכה את הפסוק המוטעה, משום שמתחשבים בדעת המנהיג הסובר שיצאו ידי חובת הקריאה.

פירוש "גוערים בו"

כפי שראינו, הרמ"א הביא להלכה את דברי תרומת הדשן שכאשר הקורא בתורה טועה בטעות שאינה מצריכה את החזרתו, "גוערים בו". השאלה היא: מה הכוונה "גוערים בו"? כיצד ומתי? שאלה זו חשובה לענייננו, מפני שאם הגערה היא תוך כדי הקריאה, הרי שלמרות שהטעות במדרג נמוך – הציפייה היא שהקורא ישוב ויתקן במקום.

גוערים לאחר הקריאה ובצנעה

רבים בארו שכוונת הרמ"א היא שלאחר הקריאה גוערים בו בצנעה, שהרי דברי תרומת הדשן מתבססים על שיטת המנהיג, שהורה שאין להגיה על שגגותיו של הקורא משום הלבנת פניו.

כ"כ אשל אברהם בוטשאטש (תניינא, או"ח קמב, מ"ש'): "נראה שאין זה לגעור בו ברבים, רק לומר לו שיזהר לכתחילה בזה בכל האפשר", והוסיף ש"לכולי עלמא אין להכלימו ברבים, כי אם בשנוי משמעות צריכין להודיעו תיכוף [=תיכף], כדי שיחזור תיכוף ויקרא שנית כנכון". אולם "כשאין משמעות משונה, כיון דלא שייך בזה לחזור ולקרות, למה להכלימו ברבים? ואין צריך לומר אם ידוע שהוא בדרך אונס, מחמת

35. כוונתו לדבריו קודם לכן, שציין למקור לדברי הרמב"ם במסכת סופרים (יא, ו), בעניין קריאה בתורה בשבת: "אבל בשבת אם שכח ועבר על פסוק ואחר כך נזכר לו – חוזר וקורא", וכפי שכתב שם, שאין סברה לחלק בין דילג על פסוק או על תיבה, ובין דילג לשיבש ושינה את המשמעות. אגב נראה שכבר ציין למקור זה במגדל עוז על הרמב"ם, בדבריו: "משמע פ"י דמסכת סופרים, ותמיה אני איך לא הביאו בהלכות". אמנם יצוין כי הרב מיכאל היגר, במהדורתו למסכת סופרים, סבר כי אין בחיבור זה מקור לדברי הרמב"ם (מסכת סופרים, ניו יורק תרצ"ז, "מאמרים המובאים בספרי קדמונים בשם המסכת סופרים ואינם נמצאים בו", עמ' 74 ס"י 11).

ביעתותא דציבורא, שפשיטא שאין להכלימו בזה. אך כשהוא מחמת קלות הדעת, שלא חשש ללמוד את עצמו מתוך ספר מוגה לנכון שישנו שם, מכל מקום פעם אחת אין להכלימו, רק לזרזו. ואם בכל זאת הוא מורה קלות הדעת בדרך פשיעה – בזה יש לגעור בו גם ברבים אחר כך, וגם למנוע קריאתו לגמרי³⁶. והביאו בספר שערי אפרים (שער ג, שערי רחמים כ).

והרב דוד שפרבר כתב מדעתו, שדברי הרמ"א שגוערים בו, הכוונה ש"גוערין בו שלא בשעת הקריאה, אלא אח"כ בינו לבינו, דאי בשעת הקריאה ברבים – הרי יש בזה הלבנת פנים טפי מהחזרה", אולם ציין שלא משמע כך מלשון תרוה"ד (שו"ת אפרקסתא דעניא ב, או"ח כג). וכן עולה משו"ת בית יעקב הנ"ל, שתמה "למה כתב בעל תרומת הדשן שגוערו בו? הלא לדברי בעל המנהיג אין להלבין פניו!". ותירץ ש"יש לומר דאין ביוש כל כך אם גוערין בו כמו אם מחזירין אותו, דאז מלבינים פניו". והוסיף ש"טעם שהיו גוערין בו, כדי שיהיה רגיל בפעם אחרת", וממילא אין טעם לעשות זאת במהלך הקריאה תוך הלבנת פניו, אלא לאחר מכן בצנעה.

וכן עולה מסיום תשובתו של הרב דוד משרקי הנ"ל, שאחר שהוכיח מדברי הפוסקים שאין צריך להחזיר את מי שטעה כשאין שינוי משמעות או חסרון אות, כתב שאין להחזיר את הקורא על טעויות שאינן מצריכות חזרה, ו"מי יערב אל לבו לעבור על דבריהם, שהם בלאו ד'לא תסור' (דברים יז, יא)? וכל שכן במקום הזה דאיכא הלבנת פנים ברבים, שנזהרנו עליו בלאו ד'הוכח תוכיח את עמיתך ו' לא תשא עליו חטא' (ויקרא יט, יז), וכבר הפליגו רז"ל בעונש המלבין פני חברו ברבים רח"ל".

וכ"כ הרב יצחק עטיה: "אבל בשליח ציבור מקילין בו, דאין מחזירין אותו על שגגותיו ברבים שלא להלבין פניו, כלישנא דבעל המנהיג שהביא הטור. משמע מזה דאחר שיסיים הקריאה – בינו לבינו אמרינן ליה דטעה בזה, ולא ישוב לאומרו זימנא אחריתי כך. ולא שייך בו האי טעמא דשיבשתא כיון דעל – על (בבא בתרא כא, א) (משרת משה על הרמב"ם, תפילה יב, ו). וכ"כ הרב חיים דוד הלוי: "על כל פנים אחרי הקריאה ראוי להעמיד את הקורא על טעויותיו שטעה בשעת הקריאה, בתחלה בנחת, ואם מתמיד בשגיאות משום שאינו חוזר הפרשה בינו לבין עצמו כראוי – אז גוערין בו. ואם לא יועיל גם זה – נראה לי שיעבירוהו" (מקור חיים ג, קכה, יא).

36. כהמשך לכך העיד על עצמו (א"א קמא, או"ח קמב, א): "איני רגיל לגעור בהקורא בטעות שאינו שנוי ענין, כיון שאין הקורא עושה כן בשאט נפש או בקלות הדעת, או בעצלות מללמוד את עצמו מקודם בטוב". והרי זה כ"אונס" ש"אין בו צד גערה" (והוסיף בסוגריים שאם היינו יודעים שהוא קורא עבור השכר, אזי דינו היה כ"שואל שכר הנאה שלו" ש"חייב באונסין", אך כיוון שאיננו יודעים זאת, אין מקום לגעור).

גוערים במהלך הקריאה

מנגד, הרב משה שטרנבוך כתב שכל עוד הקורא בתורה לא עבר את מקום הטעות, "הקרובים לבעל הקורא [=הסמוכים לבימה] שגוערים מיד – גוערים בו", אבל "אם כבר המשיך – אין להחזירו, שאסור לביישו" (תשובות והנהגות א, קמז). ובדומה כתב הרב דוד יוסף: "ונראה שמה שכתב הרמ"א שאין מחזירין אותו אבל גוערין בו, היינו שאם נמצא עדיין במקום הטעות גוערין בו ומתקנים אותו שיחזור ויקרא כראוי, ואם כבר המשיך הלאה ואינו נמצא במקום הטעות – אין מחזירין אותו" (הלכה ברורה ז, אוצרות יוסף ד עמ' כא, 'זעל כל פנים').

סיכום

במאמר זה ביררנו את סוגיית הנהגת הציבור בעת טעות בקריאת התורה. **בחלק הראשון** ראינו את מחלוקת הראשונים בנושא: הרמב"ם, בעקבות דברי הירושלמי, ובעקבותיו שורת ראשונים וכן השולחן ערוך, פסק שקורא שטעה ולא דקדק בקריאתו – מחזירים אותו עד שיקרא כראוי.

ומנגד, בספר המנהיג, בעקבות מדרש שיר השירים רבה, ועמו שורת ראשונים, פסק שהקהל יוצא גם כאשר הטעות בקריאה שינתה את משמעות המילה. המהרי"ל ותורתו הדשן הורו לסמוך על המנהיג בשעת הדחק, ולצד זאת העיד תרוה"ד שרבותיו ו"שאר גדולים" לא היו מחזירים את הקוראים בתורה שטעו, אלא גוערים בהם קצת.

יסוד נוסף שראינו הוא שלושה הסברים בדעת הטור: א. לכתחילה אסור לקהל להסתפק בקריאה משובשת ולכן מעמידים קורא מדקדק, אך בדיעבד יצאו ידי חובה אם טעה הקורא. ב. בטעות שמשנה את המשמעות לא יצאו ידי חובה, אך בטעות שאינה משנה יצאו. ג. אין יוצאים יד"ח בקריאה משובשת של מי שאינו מדקדק, אך אם הוא יודע לקרוא וטעה פה ושם – יוצאים.

בחלק השני ראינו ארבע שיטות מרכזיות באחרונים: **מחמירים** – השו"ע פסק כרמב"ם שעל כל טעות מחזירים "עד שיקראנה בדקדוק". **מקילים** – הב"ח פסק כספר המנהיג שעל כל טעות אין מחזירים, והיו שפסקו כשיטתו בשעת הדחק. **שיטות האמצע** – א. הרמ"א וסיעתו פסקו שעל טעות שמשנה את ההבנה מחזירים, ועל השאר אין מחזירים אך "גוערים בו". ב. הפר"ח וסיעתו פסקו שעל כל טעות מחזירים, מלבד על טעות בניקוד או בטעמים שאינה משנה את ההבנה.

עוד ראינו כי גם רבים מהמחמירים התחשבו בשעת הדחק בשיטת ספר המנהיג. כגון במניין שאין אפשרות לקרוא בו ללא חשש מטעויות שישנו את המשמעות – הורו לקרוא בברכה חרף הטעויות; וכאשר הציבור סיים לקרוא וגילה שטעה בשינויי משמעות – הורו לא לחזור ולקרוא בברכה.

מסקנות מעשיות לגבי נער בר מצווה, והצעה להעמדת ממונה לקריאה

לאור זאת, נראה לומר שכאשר נער בר מצווה קורא בתורה, מכיוון שגירת הקהל בשל טעויותיו עלולה לגרום לו עלבון גדול, וגם לפגוע בביטחונו העצמי ולהביאו לטעויות נוספות, הרי שזו שעת הדחק, שבה גם לרבים מהמחמירים ניתן לסמוך על שיטת ספר המנהיג, ובפרט שמדובר בדין מדרבנן, ועל כן בהתאם לשיטת המנהיג, ככלל, אין להעיר לו כלל על טעויותיו.

אמנם, כדי לאזן בין החובה לכתחילה להקפיד על קריאה מדויקת, ובין הצורך להקפיד על שמירת כבודו של הקורא בתורה ומניעת עלבון, מן הראוי שכל קהילה תמנה אדם מדקדק ובקי שיעמוד לצד הקורא בתורה, ורק לו תהא נתונה הסמכות להעיר לקורא על שגויותיו. ממונה זה יפעל בהתאם למסורה, לטעמים ולמשמעות הכתוב, ובשיקול דעת יידע אם ומתי להעיר לקורא על טעויות. כך הקורא בתורה לא יחוש עלבון מכך שקריאתו נקטעת שוב ושוב בידי הקהל, וכך גם הסיכון לטעויות-המשך יפחת באופן משמעותי. הצעה זו הוצעה על ידי מספר פוסקים, בהם הרב חיים דוד הלוי³⁷ והרב מרדכי אליהו,³⁸ ומי ייתן ויאמצוה בקהילות ישראל.

37. מקור חיים ג, קכה, ט: "הנסיון מוכיח שכאשר מחזירין את הקורא, גורמים לו בלבול מחשבה, ומוסיף לטעות גם אחר כך מתוך בלבול. ולכן טוב שלא להחזירו בטעות שאין הענין משתנה. וגם אז, רע המעשה שכל הצבור כולו קופצים להחזירו. ומה טוב שיעמוד על יד הקורא אדם נבון ויודע ספר, ורק הוא בלבד יחזיר הקורא על טעויותיו".

38. הביא משמו הרב יוסף אלנקווה: "יש להעמיד אדם הבקי בדקדוק, שרק הוא יתקן את הקורא, והקהל – אל יפריעו וירעישו בהערותיהם" (דרך התורה הלכות שבת, יד בנימין תשע"א, עמ' 9; הביא הרב עמיחי כינרתי, 'דין החזרה וגערה בקורא בתורה שטעה', הכי איתמר ו, ישיבת איתמר תשע"ב, עמ' 84 הע' 12).